

Zie verzendlijst

Audit Functie Defensie

Spui 32
MPC 58 B
Postbus 20701
2500 ES Den Haag
www.defensie.nl

nota

Accountantsrapport inzake de Jaarrapportage van het
Project Vervanging F-16 over het jaar 2012

Datum
15 oktober 2013

Onze referentie
BS/2013029319 en
ADR/2013/1191

Bijlage
1

Bij beantwoording datum, onze referentie en betreft vermelden.

Bijgaand bied ik u aan het ondertekende accountantsrapport inzake het project Vervanging F-16 over het jaar 2012. Dit project is door de Tweede Kamer aangemerkt als groot project. Derhalve wordt dit rapport uitgebracht op grond van de door de Tweede Kamer vastgestelde Regeling Grote Projecten.

Het onderzoek naar het project Vervanging F-16 heeft betrekking op informatie zoals deze is opgenomen in de elfde Jaarrapportage over het project Vervanging F-16 (nr. BS2013027809) van de Minister van Defensie en de Minister van Economische Zaken aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

In het accountantsrapport wordt nader ingegaan op de door ons verrichte werkzaamheden en onze conclusies en bevindingen daaromtrent. Onze opmerkingen over eerdere concepten zijn reeds in de jaarrapportage verwerkt.

Ik verzoek u ons rapport over het project Vervanging F-16 te doen doorgeleiden naar de Tweede Kamer der Staten-Generaal

*Audit Functie Defensie
Ministerie van Defensie*

Bgen drs G.J.A.M. Schellekens RA
Wvd. Directeur

Audit Functie Defensie

Datum
15 oktober 2013

Onze referentie
BS/2013029319 en
ADR/2013/1191

Contactpersoon
J.B.J. de Rooij RA
Auditmanager

T 070 318 7446
Fax 070 316 8437

verzendlijst

Aan

De Minister van Defensie
MPC 58 B
Postbus 20701
2500 ES Den Haag

Afschrift aan

De Commandant der Strijdkrachten
MPC 58 B
Postbus 20701
2500 ES Den Haag

De Directeur Defensie Materieel Organisatie
MPC 58 A
Postbus 90822
2509 LV Den Haag

De Hoofddirecteur Financiën & Control
MPC 58 B
Postbus 20701
2500 ES Den Haag

Door tussenkomst

De Secretaris-Generaal
MPC 58 B
Postbus 20701
2500 ES Den Haag

**Accountantsrapport bij de
Jaarrapportage project VF16 over het jaar 2012**

Uitgebracht ten behoeve van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal

Peildatum 31 december 2012

Datum 15 oktober 2013

Colofon

Audit Functie Defensie
Auditdienst Rijk, Ministerie van Financiën

MPC 58 B
Postbus 20701
2500 ES Den Haag

Nummer

BS/2013029319
ADR/2013/1191

Inhoud

Colofon	2
1 Inleiding	4
2 Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	8
2.1 Bevindingen met betrekking tot de Financiële Verantwoording (bijlage 5 van de Jaarrapportage van het project Vervanging F-16 over het jaar 2012)	10
3 Assurancerapport inzake de kwaliteit en volledigheid van de in de jaarrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie en de (toereikendheid van de) beheersing en het beheer van het project.	11
3.1 Inleiding	11
3.2 Criteria	11
3.3 Verrichte werkzaamheden	12
3.4 Inhoud van deze paragraaf	13
3.4.1 Conclusies	13
3.4.2 Bevindingen	14
3.4.3 De beheersing en het beheer van het project	14
4 Rapport van bevindingen inzake de toegepaste calculatie-methoden en risicoanalyses, de realiteitsgehalte van de financiering en budgettaire inpasbaarheid en de overige onderwerpen.	19
4.1 Inleiding	19
4.2 Criteria	19
4.3 Verrichte werkzaamheden	19
4.4 Bevindingen	20
4.4.1 Toegepaste calculatiemethoden en risicoanalyses	20
4.4.2 Realiteitsgehalte financiering en budgettaire inpasbaarheid	20
4.4.3 Nederlandse projecten	21
4.4.4 Inschakeling Nederlandse industrie	21
Bijlage bij accountantsrapport	23
Financiële verantwoording project Vervanging F-16	23

1 Inleiding

Opdracht

Het project Vervanging F-16 (PVF-16) is door de Tweede Kamer op 17 juni 1999 als groot project aangewezen. De Vaste Commissie voor Defensie (VCD) van de Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft in een brief van 23 september 1999 aangegeven op welke wijze de commissie de Regeling Grote Projecten (RGP) voor dit project wil hanteren. In deze brief worden eisen gesteld aan de in de jaarrapportage op te nemen informatie, de scope van de werkzaamheden en het daaruit voortvloeiend oordeel van de assurance. In oktober 2009 heeft de VCD haar informatiebehoefte herijkt. De voorzitter van de VCD heeft in haar brief van 27 oktober 2009 het ministerie van Defensie hieromtrent geïnformeerd. Met de brief van 12 december 2011 heeft de VCD laten weten dat de sinds 2009 ontvangen informatie over het algemeen voldoet aan hetgeen is gevraagd. In het vervolg diende niet alleen een samenvatting van internationale ontwikkelingen en rapporten in de jaarrapportage, maar ook een analyse en beoordeling van deze ontwikkelingen en rapporten te worden opgenomen.

Wij voeren onderzoek uit naar de specifiek in de RGP genoemde aspecten:

- de beheersing en het beheer van het project;
- de kwaliteit en volledigheid van de in de jaarrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie.

Vanwege het bijzondere en politieke karakter van dit grote project, hebben wij ook de volgende aspecten meegenomen in ons onderzoek:

- de toegepaste calculatiemethoden en risicoanalyses;
- realiteitsgehalte van de financiering en de budgettaire inpasbaarheid;
- overige onderwerpen (Nederlandse projecten en inschakeling Nederlandse industrie).

Wij hebben de opdracht conform onze vaktechnische Richtlijnen drieledig verdeeld en rapporteren als volgt:

- een controleverklaring bij de financiële verantwoording, zoals opgenomen in Bijlage 5 van de Jaarrapportage van het PVF-16 over het jaar 2012;
- een assurancerapport inhoudende conclusies en onderliggende bevindingen over de aspecten de beheersing en het beheer van het project alsmede over de kwaliteit en volledigheid van de in de jaarrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie;
- een rapport van bevindingen over de toegepaste calculatiemethoden en risicoanalyses, het realiteitsgehalte van de financiering en de budgettaire inpasbaarheid en overige onderwerpen (Nederlandse projecten en inschakeling Nederlandse industrie).

Op verzoek van de Minister van Defensie en met instemming van de Minister van Economische Zaken, wordt de opdracht in de vorm van een joint audit uitgevoerd.

Beschrijving van het object van onderzoek

Wij hebben de jaarrapportage inclusief de in bijlage 5 opgenomen financiële verantwoording van het PVF-16 over het jaar 2012, die als bijlage bij ons rapport is gevoegd, onderzocht. Deze jaarrapportage is opgesteld onder de verantwoordelijkheid van de Minister van Defensie en de Minister van Economische Zaken.

Het is onze verantwoordelijkheid om een controleverklaring af te geven en conclusies en bevindingen te formuleren.

Ontwikkelingen in 2012 en 2013

Het kabinet heeft in het Regeerakkoord van oktober 2012 het voornemen geuit om eind 2013 een beslissing te nemen over de vervanging van de F-16. Omdat die besluitvorming zorgvuldig moet geschieden (financieel inpasbaar en passend bij een Visie op de krijgsmacht van de toekomst) heeft de Minister van Financiën aan de Algemene Rekenkamer (AR) verzocht om:

- De Visie en de financiële onderbouwing ervan te valideren;
- Een oordeel te geven over het financieel sjabloon dat het kosteninzicht per wapensysteem inzichtelijk moet maken en
- Een oordeel te geven over de kwaliteit van de informatievoorziening aan de Tweede Kamer tot op heden over de ontwikkeling in investeringskosten, exploitatiekosten en aantallen jachtvliegtuigen.

De AR heeft daarover een drietal nota's en rapporten uitgebracht:

- Op 18-4-2013 een nota aan de Minister van Defensie over het sjabloon voor financiële onderbouwing van de Visie op de Krijgsmacht;
- Op 22-5-2013 een rapport aan de Voorzitter van de Tweede Kamer over de informatiepositie TK VF16 (reconstructie) en
- Op 19-9-2013 de rapportage aan de Voorzitter van de TK over de validering van de Nota "In het belang van Nederland" (hierna te noemen "de Nota").

Tegen bovenstaande achtergrond is bij deze Jaarrapportage sprake van een bijzondere situatie:

- De financiële verantwoording (bijlage 5 bij de Jaarrapportage) gaat over het kalenderjaar 2012, maar een zeer groot deel van de Jaarrapportage beslaat een periode van meer dan 20 maanden;
- Normaliter verwijst de AR bij de totstandkoming van haar Monitoringrapporten naar de werkzaamheden van de Auditdiensten, maar dit keer verwijzen de Auditdiensten bij de totstandkoming van haar accountantsrapport naar de nota's en rapporten van de AR;
- De Auditdiensten zijn niet betrokken geweest bij de totstandkoming van "de Nota", noch bij de beoordeling van de sjablonen van de financiële onderbouwing van "de Nota". Mede als gevolg daarvan hebben wij daaromtrent geen informatie ontvangen.

Derhalve adviseren wij dit accountantsrapport te bezien, naast de Jaarrapportage, in samenhang met de volgende recent uitgebrachte rapporten:

- De Nota "In het belang van Nederland";
- Het Eindrapport Actualisering Vervanging F-16, dat tegelijk met "de Nota" is uitgebracht en
- De hierboven vermelde nota's en rapporten van de AR.

Tot slot merken wij op dat wij begin oktober een dienstreis met vertegenwoordigers van de AR en Inspectie Rijks Financiën (IRF) van het Ministerie van Financiën hebben gemaakt naar Washington DC. Wij hebben verschillende instanties bezocht waaronder het F-35 Joint Program Office (JPO), Pentagon en het Amerikaanse Congres. De verkregen informatie hebben wij meegenomen in ons rapport.

Reikwijdte

Betreffende de informatie in de jaarrapportage hebben wij met de volgende beperkingen in ons onderzoek te maken:

- De financiële informatie bestaat uit zowel gerealiseerde als toekomstige (geraamde) exploitatie - en investeringskosten evenals de (geschatte) effecten van de industriële participatie. De geraamde kosten en de toekomstig benodigde budgetten zijn zowel gebaseerd op ramingen van het Amerikaanse ministerie van Defensie als voor wat betreft het nationale gedeelte op de ramingen van de projectorganisatie in Nederland;
- De toekomstgerichte informatie heeft betrekking op een periode tot 2053 (behoudens voor de berekeningen in de Business case) en is gebaseerd op veronderstellingen en schattingen. De werkelijke uitkomsten zullen naar alle waarschijnlijkheid afwijken van de voorspelling, aangezien de veronderstelde gebeurtenissen zich veelal niet zullen voordoen zoals verwacht en de afwijking van materieel belang kan zijn;
- Zoals eerder aangegeven zijn de auditdiensten niet betrokken geweest bij de totstandkoming van "de Nota", noch bij de beoordeling van de sjablonen van de financiële onderbouwing van "de Nota" en dus:
 - is het bedrag van de jaarlijkse exploitatiekosten van de F-16 van € 270 miljoen niet door ons beoordeeld en als een uitgangspunt beschouwd (zie tabel 10 op blz. 45 van de jaarrapportage);
 - hebben wij de aan de financiële ramingen van de F-35 ten grondslag liggende technische aannames niet beoordeeld.
- Voor wat betreft de (externe) informatie over (de ontwikkeling van) de F-35 en de validatie hiervan zijn de beide departementen en wij in grote mate afhankelijk van hetgeen daaromtrent uit de Verenigde Staten door diverse instanties beschikbaar wordt gesteld. Binnen de beide departementen zijn relatief weinig mogelijkheden aanwezig om deze informatie op betrouwbaarheid te toetsen. Veelal wordt deze informatie als een gegeven aangenomen en bezien op de consequenties voor het project in Nederland. De gesloten MoU's bieden de partnerlanden geen ruimte voor een zelfstandig onderzoek naar de juistheid van de kostenramingen en de feitelijke projectbestedingen. Wij kunnen daarom geen oordeel geven over de betrouwbaarheid van de informatie uit de Verenigde Staten. Het JPO maakt om bovenstaande reden dan ook geen deel uit van ons onderzoek;
- Bij tal van lopende en nieuwe projecten binnen Defensie wordt rekening gehouden met het PVF-16. Deze gerelateerde projecten zijn niet in het projectbudget Vervanging F-16 opgenomen en derhalve niet in ons onderzoek betrokken;
- Evenals voorgaande jaren is in de jaarrapportage een hoofdstuk opgenomen met relevante (inter)nationale rapporten en studies, waarbij per rapport een korte inhoudsbeschrijving is gegeven en een beoordeling. Dit hebben wij marginaal beoordeeld voor zover onze accountantsdeskundigheid reikt;

- In de jaarrapportage wordt veelvuldig verwezen naar aan de Tweede Kamer verstrekte informatie. Wij hebben de inhoud en de juistheid van deze informatieverschaffing aan de Tweede Kamer niet in ons onderzoek betrokken en onze conclusies in dit rapport betreffen dan ook niet deze informatie en brieven, tenzij uitdrukkelijk vermeld;
- Met onze eerdere opmerkingen over concept versies van de Jaarrapportage is in de definitieve Jaarrapportage rekening gehouden.

2 Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Controleverklaring behorende bij de in de jaarrapportage van het PVF-16 over het jaar 2012 in bijlage 5 opgenomen Financiële Verantwoording (tevens opgenomen als bijlage 1 bij dit rapport)

Den Haag, 15 oktober 2013

Afgegeven ten behoeve van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Wij hebben de financiële verantwoording van het PVF-16, zoals opgenomen in Bijlage 5 bij de Jaarrapportage 2012 gecontroleerd. Het overzicht is opgesteld door de Ministers van Defensie en van Economische Zaken, in overeenstemming met de vereisten voor financiële verslaggeving, zoals opgenomen in de Comptabiliteitswet en de Regeling Grote Projecten.

Verantwoordelijkheid van de Ministers van Defensie en van Economische Zaken

De Ministers van Defensie en van Economische Zaken zijn verantwoordelijk voor het opstellen van deze financiële verantwoording, in overeenstemming met de vereisten voor financiële verslaggeving, zoals opgenomen in de Comptabiliteitswet en de Regeling Grote Projecten. Deze Ministers zijn tevens verantwoordelijk voor de comptabele rechtmatigheid en voor een zodanige interne beheersing als zij noodzakelijk achten om het opstellen van de financiële verantwoording mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude of fouten.

Verantwoordelijkheid van de accountant

Onze verantwoordelijkheid is het geven van een oordeel over de financiële verantwoording op basis van onze controle. Wij hebben onze controle verricht in overeenstemming met Nederlands recht, waaronder de Nederlandse controlestandaarden. Dit vereist dat wij voldoen aan de voor ons geldende ethische voorschriften en dat wij onze controle zodanig plannen en uitvoeren dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen over de juistheid, de volledigheid en de comptabele rechtmatigheid van de in de jaarrapportage opgenomen financiële verantwoording.

Een controle omvat het uitvoeren van werkzaamheden ter verkrijging van controle-informatie over de bedragen en de toelichtingen in de financiële verantwoording. De geselecteerde werkzaamheden zijn afhankelijk van de door de accountant toegepaste oordeelsvorming, met inbegrip van het inschatten van de risico's dat de financiële verantwoording een afwijking van materieel belang bevat als gevolg van fraude of fouten.

Bij het maken van deze risico-inschattingen neemt de accountant de interne beheersing in aanmerking die relevant is voor het opmaken van de financiële verantwoording door de Ministers, gericht op het opzetten van controlewerkzaamheden die passend zijn in de omstandigheden.

Deze risico-inschattingen hebben echter niet tot doel een oordeel tot uitdrukking te brengen over de effectiviteit van de interne beheersing van de Ministeries.

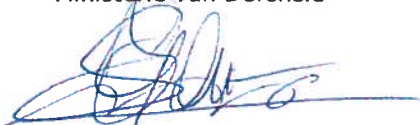
Een controle omvat tevens het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en van de redelijkheid van de door de Ministers gemaakte schattingen.

Wij zijn van mening dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is om een onderbouwing voor ons oordeel te bieden.

Oordeel

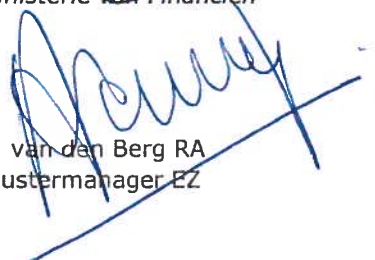
Naar ons oordeel is de financiële verantwoording van het Project Vervanging F16, zoals opgenomen in bijlage 5 bij de Jaarrapportage 2012 in alle van materieel belang zijnde aspecten opgesteld in overeenstemming met de vereisten voor financiële verslaggeving, zoals opgenomen in de Comptabiliteitswet en de Regeling Grote Projecten en is een redelijke mate van zekerheid verkregen over de juistheid, de volledigheid en de comptabele rechtmatigheid van deze financiële verantwoording.

*Audit Functie Defensie
Ministerie van Defensie*

Bgen drs G.J.A.M. Schellekens RA
Wvd. Directeur

*Auditdienst Rijk
Ministerie van Financiën*

A. van den Berg RA
Clustermanager EZ

2.1 Bevindingen met betrekking tot de Financiële Verantwoording (bijlage 5 van de Jaarrapportage van het project Vervanging F-16 over het jaar 2012)

De stand voorschotten had ultimo 2012 een omvang van € 395,5 miljoen. Hiervan had een bedrag van € 210 miljoen betrekking op de testtoestellen. Van het deel dat niet op de testtoestellen betrekking had, had ultimo 2012 tot een bedrag van circa € 68 miljoen verrekend kunnen worden. Dit heeft mede door onderbezetting bij het projectbureau en gewijzigde prioriteitenstelling nog niet plaatsgevonden.

In de Business case is rekening gehouden met voordelen voor de Nederlandse Staat, voortvloeiend uit deelname aan de System Development and Demonstration (SDD) fase. Dit betreft ontvangsten van de Nederlandse industrie. Daarnaast kunnen royalty's uit hoofde van verkoop van de F-35 aan niet partnerlanden ontvangen worden op het moment dat deze toestellen worden afgeleverd. Beheerstechnisch gaat het projectteam op korte termijn hierover afspraken maken met JPO.

De gerealiseerde ontvangsten vanuit de Nederlandse industrie zijn verantwoord in de onderhavige Financiële Verantwoording en voor de toekomstige ontvangsten heeft EZ een extracomptabele vordering opgenomen.

3 Assurancerapport inzake de kwaliteit en volledigheid van de in de jaarrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie en de (toereikendheid van de) beheersing en het beheer van het project.

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zijn onze conclusies en onderliggende bevindingen opgenomen met betrekking tot de volledigheid en kwaliteit van de in de jaarrapportage 2012 opgenomen informatie en de toereikendheid van de beheersing en het beheer van het project.

Wij hebben ons onderzoek verricht in overeenstemming met Nederlands recht, waaronder Standaard 3000 "Assurance-opdrachten anders dan opdrachten tot controle en beoordeling van historische financiële informatie" en Standaard 3400 "Onderzoek van toekomstgerichte financiële informatie". Dienovereenkomstig hebben wij ons onderzoek zodanig gepland en uitgevoerd dat een redelijke zekerheid is verkregen voor onze conclusies met betrekking tot de door ons onderzochte punten. Een assurance-opdracht omvat onder meer een onderzoek door middel van deelwaarnemingen van relevante gegevens.

Wij zijn van mening dat de door ons verkregen assurance-informatie voldoende en geschikt is als basis voor onze conclusies.

3.2 Criteria

De kwaliteit en de volledigheid van de in de jaarrapportage 2012 opgenomen financiële en niet-financiële informatie is beoordeeld aan de hand van de eisen die hieraan worden gesteld in de RGP en aan de informatiebehoefte van de Tweede Kamer, zoals vastgelegd in de brieven van de VCD van 23 september 1999 en 27 oktober 2009. Met de brief van 12 december 2011 heeft de VCD laten weten dat de sinds 2009 ontvangen informatie over het algemeen voldoet aan hetgeen is gevraagd. In het vervolg diende niet alleen een samenvatting van internationale ontwikkelingen en rapporten in de jaarrapportage, maar ook een analyse en beoordeling van deze ontwikkelingen en rapporten te worden opgenomen.

Ons onderzoek is grotendeels uitgevoerd bij de projectorganisatie van de Ministeries van Defensie en Economische Zaken. Daarbij hebben wij ons onder meer gebaseerd op de volgende bronnen:

- Schriftelijke stukken betreffende de informatievoorziening en correspondentie aan en met de Tweede Kamer;
- Rapportages van de Algemene Rekenkamer;
- Correspondentie en (beleids-) gegevens en de onderliggende (financiële) administraties;
- Verslagen van diverse nationale en internationale overlegfora;
- Interviews met de medewerkers van de projectorganisatie van de ministeries van Defensie en EZ in Nederland en interviews met de betrokkenen van de Bestuursstaf van Defensie;

- Onze dienstreis in oktober 2013 naar Washington DC, waarbij interviews zijn gehouden met diverse medewerkers van het JPO, Pentagon en het Amerikaanse Congres.

Met betrekking tot de totstandkoming van de toekomstgerichte financiële informatie en niet-financiële informatie geldt dat de desbetreffende informatie op een ordelijke, controleerbare en deugdelijke wijze tot stand dient te komen. De belangrijkste in dat kader vast te stellen aspecten zijn dat:

- de verantwoordelijkheden en bevoegdheden goed in het totstandkomingproces zijn belegd;
- het totstandkomingproces achteraf reconstrueerbaar is;
- de informatie die als uitkomst van het totstandkomingproces is opgeleverd, op volledige en juiste wijze in de jaarrapportage is opgenomen.

Verder geldt dat de toekomstgerichte financiële informatie en de niet-financiële informatie niet strijdig mogen zijn met andere in de jaarrapportage opgenomen informatie. Waar nodig dient de niet-financiële informatie te zijn voorzien van een duidelijke bronvermelding.

3.3 **Verrichte werkzaamheden**

De kwaliteit en volledigheid van de in de jaarrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie

Ter zake van de volledigheid van de in de jaarrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie, zijn wij nagegaan of de volgens artikel 12 van de RGP en de in de brieven van de VCD gestelde (aanvullende) informatiebehoefte, is opgenomen in de jaarrapportage.

Ter zake van de kwaliteit merken wij op dat wij zijn nagegaan dat deze informatie in de jaarrapportage ordelijk, controlebaar en deugdelijk tot stand is gekomen. Voorts geldt dat voor toekomstgerichte informatie wij de redelijkheid van de schattingen zijn nagegaan alsmede de aanvaardbaarheid van de daaraan ten grondslag liggende veronderstellingen en dat deze juist zijn gepresenteerd en toegelicht.

Voorts zijn wij nagegaan dat deze informatie niet strijdig is met de historische financiële informatie en de niet-financiële informatie in de jaarrapportage.

De (toereikendheid van de) beheersing en het beheer van het project

Wij hebben de opzet en werking van het beheer en de beheersing van het project - waaronder de administratieve processen en interne controlemaatregelen - beoordeeld door middel van interviews en de beoordeling van de relevante documentatie ter zake. Wij hebben onder meer aandacht besteed aan de beheersmaatregelen met betrekking tot de planning, de voortgangsbewaking, de budgetbewaking, de interne informatievoorziening en het risicomanagement.

3.4 Inhoud van deze paragraaf

Overeenkomstig de opdracht formuleren wij hieronder, met inachtneming van de beperkingen als vermeld in hoofdstuk 1, onze conclusies en onderliggende bevindingen met betrekking tot:

- de beheersing en het beheer van het project;
- de kwaliteit en volledigheid van de in de jaarrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie (het proces van totstandkoming).

3.4.1 Conclusies

Met betrekking tot *beheer en beheersing van het project* concluderen wij dat:

- De opzet en werking bij beide departementen in 2012 toereikend waren;
- Het ontbreken van een geïntegreerde en geautomatiseerde projectadministratie en het ontbreken van Amerikaanse controle-Informatie over het programma zich nog steeds doet gelden;
- Als gevolg van organisatorische ontwikkelingen (reorganisatie en aanstaande verhuizing) risico's ontstaan voor wat betreft de kwaliteit van het financieel beheer. Een eerste gevolg hiervan zien wij bij de stand van de openstaande voorschotten waar ultimo 2012 circa € 68 miljoen verrekend had kunnen worden.

Met betrekking tot *de kwaliteit en volledigheid van de in de jaarrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie* concluderen wij dat in de jaarrapportage:

- De onderwerpen zoals genoemd in de RGP en de aanvullende eisen van de VCD zijn opgenomen;
- Het hoofdstuk "(inter)nationale rapporten en studies", voor zover onze accountantsdeskundigheid reikt, een correcte weergave is van de inhoud van de individuele rapporten;
- Het proces van totstandkoming van de informatie in het financiële hoofdstuk moeizaam is verlopen. De andere onderdelen van de jaarrapportage leiden niet tot het maken van opmerkingen;
- De tabellen 11 en 12 in de Jaarrapportage op identieke wijze zijn opgebouwd als vorige jaren. Toch is er een verschil. Dit betreft het niet toerekenen van de uitkomsten van de "Nota" aan de verschillende posten binnen de tabellen. Deze zijn onderaan de tabel in de laatste kolom opgenomen. Om deze reden zijn de huidige tabellen lastig te interpreteren;
- In voetnoot 12 wordt melding gemaakt van het effect van de meest recente wel gevalideerde SAR cijfers op de investeringen (€ 60 miljoen daling). In diezelfde voetnoot wordt opgemerkt "voor de niet-gevalideerde exploitatiekosten zou de procentuele afname groter zijn", zonder dit nader te duiden;
- Het huidige F16 exploitatiebedrag van € 270 miljoen als een uitgangspunt is opgenomen (zie reikwijdte, 3^e bullit). Zowel de geprognosticeerde exploitatiekosten van de F-16, als die van de F-35 zijn niet aan accountantscontrole onderhevig geweest. Net zoals de AR opmerkt in haar rapport validering van "de Nota", hebben ook wij de plausibiliteit en nauwkeurigheid van de ramingen over de F-35 niet onderzocht;

- Door uiteindelijke overeenstemming tussen Defensie en IRF over nadere financiële kaders is het aantal vliegtuigen uiteindelijk vastgesteld op 37. Wij hebben geen onderzoek gedaan naar de onderbouwing van dit aantal.

3.4.2 *Bevindingen*

Onderstaande bevindingen dienen als onderbouwing van de hierboven geformuleerde conclusies en als separate bevindingen bij de overige onderzochte aspecten.

3.4.3 *De beheersing en het beheer van het project*

- De kas/verplichtingen begrotingsadministratie (FINAD) van defensie is niet (in)gericht op het voeren van een langlopende projectadministratie. Na medio 2010 zijn nauwelijks verdere stappen meer ondernomen. Nu het project verder voortschrijdt, doet het gemis aan een geïntegreerde en geautomatiseerde projectadministratie zich nog steeds gelden;
- De tabellen 11 en 12 in de Jaarrapportage zijn op identieke wijze opgebouwd als vorige jaren. Toch is er een verschil. Dit betreft het niet toerekenen van de uitkomsten van "de Nota" aan de verschillende posten in de laatste kolom binnen de tabellen. Dit betreft:
 - Een saldopost van € 419 miljoen opgenomen, zijnde de "*aanpassingen raming gedurende het visietraject*";
 - met een voetnoot is toegelicht dat het aantal vliegrekken is afgenomen van 212 naar 210;
 - een post van - € 274,7 miljoen, zijnde "*dekking vanuit investeringen*".
 Om deze reden zijn de huidige tabellen lastig te interpreteren.
- Beide controllers (controller DMO en concerncontroller) hebben door het geven van hun paraaf ingestemd met de financiële paragrafen zoals opgenomen in de jaarrapportage. Hiermee wordt invulling gegeven aan het gestelde in de Comptabiliteitswet, Besluit Taak FEZ en de hierop gebaseerde interne Defensie-regelgeving;
- Bij onze controlewerkzaamheden op de in 2012 gerealiseerde betalingen en aangegane verplichtingen, onderkennen wij een risico op achteruitgang van de kwaliteit van het financieel beheer, mede door personele, administratieve en organisatorische redenen;
- Verificatieplannen zijn essentieel bij het rechtmatig verrekenen van voorschotten met betrekking tot complexe materiële aanschaffingen. Tot op heden heeft het projectbureau geen verificatieplannen opgesteld om de voorschotten te verrekenen van de inmiddels medio 2013 overgedragen twee testtoestellen. Dat is met name het gevolg van de personele onderbezetting bij het projectbureau. Wij achten het derhalve niet reëel om te veronderstellen dat voor het eind van 2013 deze documenten alsnog zullen zijn opgesteld en dat de verstrekte voorschotten met betrekking tot deze toestellen eind 2013 zullen zijn verrekend;
- De stand voorschotten had ultimo 2012 een omvang van € 395,5 miljoen. Hiervan had een bedrag van € 210 miljoen betrekking op de testtoestellen. Van het resterende deel (€ 185,5 miljoen), had ultimo 2012 circa € 68 miljoen verrekend kunnen worden;

- Voor het verkrijgen van Amerikaanse informatie gelden afspraken in de verschillende MoU's over onder andere de auditactiviteiten van partnerlanden. Dergelijke informatie vormt een belangrijk onderdeel van het stelsel van interne beheersingsmaatregelen;

Voor Nederland zijn met name de auditinstanties *Defense Contract Management Agency (DCMA)* en *Defense Contract Audit Agency (DCAA)* van DoD van belang.

In ons accountantsrapport over 2010 meldden wij dat het JPO maandelijks auditrapporten ontvangt van DCMA. De Nederlandse vertegenwoordiger in de VS ontvangt deze rapporten tot op heden niet. Desalniettemin laat de noodzaak om inzicht in de uitkomsten van audits zich nog steeds gelden en zouden dergelijke audit rapporten een middel zijn om risico beperkende maatregelen te laten nemen. Dit is een inherent risico omdat:

- De DCMA rapporteert over de kwaliteit, kosten en tijdigheid van aan US Government geleverde goederen en diensten;
- De DCAA verantwoordelijk is voor het uitvoeren van contract audits voor het DoD;

Hiertoe beoordeelt zij het aankoopproces ten behoeve van alle partners en reviewt zij de facturen met betrekking tot de aanschaf van Defensie-investeringen, waaronder de F-35;

- De DCAA aan het einde van elke LRIP-serie een auditrapport opstelt. Daarin is een overzicht opgenomen van de uiteindelijke gerealiseerde kosten. Hiermee kan Nederland in de toekomst zekerheid verkrijgen over de definitieve prijs van het eerste en tweede testtoestel. Verder kan daarmee worden zeker gesteld dat geen (additionele) ontwikkelingskosten uit de SDD-fase in de kostprijs zijn opgenomen.

Gedurende onze dienstreis hebben wij gesproken met vertegenwoordigers van het JPO waaronder de Program Executive Officer. Tijdens deze gesprekken is toegezegd dat er een grotere mate van transparantie wordt betracht en dat het JPO zal nagaan in hoeverre het alsnog mogelijk is om de eerder genoemde DCMA/DCAA rapportages toe te zenden. Uiteraard zullen wij deze ontwikkeling nauwlettend volgen.

Daarnaast is aangegeven dat het mogelijk is dat auditinstanties van partnerlanden audits mogen uitvoeren. Wij zullen hiertoe een voorstel uitwerken.

De kwaliteit en volledigheid van de opgenomen financiële en niet financiële informatie (proces van totstandkoming)

Aspect Geld

- Ten aanzien van de totstandkoming van de financiële rapportage merken wij op dat rolverdeling en verantwoordelijkheden (regie) dit jaar onduidelijk waren belegd. In aanloop naar de definitieve versie van de jaarrapportage, die wij op 4 oktober hebben ontvangen, hebben met name veelvuldig wijzigingen in het financiële hoofdstuk plaatsgevonden;
- In de Jaarrapportage is vermeld dat de projectreservering van € 4,5 miljard is omgezet in een taakstellend investeringsbudget.

Voor wat betreft het taakstellende exploitatiebudget van de F-35's merken wij op dat in nauwe samenwerking tussen het Ministerie van Defensie en het IRF is besloten dat een exploitatiebedrag voor de 68 F-16's van € 270 miljoen (tabel 10 op blz. 45 van de jaarrapportage) als een acceptabel uitgangspunt is opgenomen. Zowel de geprognosticeerde exploitatiekosten van de F-16, als die van de F-35 zijn niet aan accountantscontrole onderhevig geweest. Net zoals de AR opmerkt in haar rapport validering van "de Nota", hebben ook wij de plausibiliteit en nauwkeurigheid van de ramingen over de F-35 niet onderzocht;

- Door uiteindelijke overeenstemming tussen Defensie en IRF over nadere financiële kaders is het aantal vliegtuigen uiteindelijk vastgesteld op 37. Wij hebben geen onderzoek gedaan naar de onderbouwing van dit aantal;

Risicoanalyse en -reservering

- Wij achten de aanwezigheid van een risicoreservering op zowel de investerings-, als de exploitatiekosten een goede zaak. Wij stellen vast dat deze reservering niet kwantitatief is onderbouwd (kans x impact). Het ministerie van Defensie heeft in een recente kamerbrief van 1 oktober jl. aangegeven dat in de toekomst een nadere analyse zal worden opgesteld rondom de risico reservering.

Over een eventuele vrijval van deze reservering dienen tevens nog nadere afspraken te worden gemaakt. In de Jaarrapportage is uitgebreider op de aanwezige risico's ingegaan dan in voorgaande jaren. Wij merken op dat het majeure deel van de aanwezige risico's in de VS speelt en veelal buiten de directe beïnvloedingssfeer van Defensie ligt;

Exploitatiebudget

- Ten aanzien van het exploitatiebudget ad € 270 miljoen hebben wij de volgende bemerking:
 - de Block Upgrades van de F-16 werden en worden ten laste van het investeringsbudget gebracht. Voor wat betreft het project VF-16, worden deze Block Upgrades in de jaarrapportage ten laste van het exploitatiebudget ad € 270 miljoen (waarmee het aantal toestellen op 37 is vastgesteld) gebracht. Dit betreft gedurende 30 jaar ca. € 25 miljoen per jaar;
- Het overschot op het investeringsbudget wordt in samenspraak met IRF overgeheveld naar het exploitatiebudget. Gedurende 30 jaar bedraagt dit € 9,2 miljoen per jaar;

SAR 2012

- Zoals in de jaarrapportage opgenomen (zie voetnoot 12) vertonen de verwachte investeringskosten voor het F-35-programma een dalend beeld (€ 60 miljoen). Wij benadrukken dat deze verwachte daling niet in de tabellen verwerkt is. Wel is deze daling op totaalniveau gekwantificeerd en tekstueel toegelicht. In diezelfde voetnoot wordt de indicatie gegeven dat voor de niet gevalideerde exploitatiekosten de procentuele afname groter zou zijn (dan de procentuele daling van 1,5 %, die is gevalideerd voor de investeringskosten).

Naar het zich thans laat aanzien zullen de niet gevalideerde JPO exploitatiekosten voor 30 jaar voor de Nederlandse situatie met enkele honderden miljoenen naar beneden worden bijgesteld. Defensie heeft besloten deze daling niet te kwantificeren in concrete bedragen of percentages omdat deze JPO cijfers nog niet zijn gevalideerd;

Langer doorvliegen

- In de jaarrapportage is opgenomen dat met het langer doorvliegen met de F-16 het oorspronkelijk geraamde bedrag van € 300 miljoen verlaagd is met € 123 miljoen. Wij hebben hier geen onderbouwing van ontvangen. Dit bedrag is noodzakelijk om de F-16 op een operationeel en technisch acceptabel niveau te houden;

Uitstap- en uitstelkosten

- Tabel 14 geeft ons aanleiding tot het maken van de volgende opmerkingen:
 - In de jaarrapportage 2011 werd nog rekening gehouden met een mogelijke opbrengst van € 150 miljoen voor beide testtoestellen tezamen. In de huidige jaarrapportage is geen bedrag opgenomen;
 - De personeels- en overige projectkosten van zowel Defensie als EZ maken evenals voorgaande jaren geen deel uit van deze kosten.

Voor wat betreft inschakeling van de Nederlandse industrie is in de jaarrapportage opgenomen dat Fokker de opdrachtwaarde van vier afgesloten Strategic Agreements raamt op \$ 4 miljard. Binnen EZ is geen onderbouwing van dit bedrag aanwezig en wij hebben dit bedrag derhalve niet kunnen beoordelen.

Verwervingsvoorbereiding, stuksprijs en exploitatiekosten-budget

In ons vorig accountantsrapport hebben wij een spanningsveld gesignaleerd tussen het door de TK verlangde beleid met betrekking tot de F-35 enerzijds (geen nieuwe verplichtingen aangaan) en operationele noodzaak van de uit de aankoop van de 2 testtoestellen voortvloeiende activiteiten. In 2013 is Defensie verplichtingen aangegaan voor onder andere de stalling van de F-35, waar de Tweede Kamer over is geïnformeerd.

Aspect Product

In de Jaarrapportage is niet expliciet ingegaan op de gevolgen van het lagere aantal F-35's (dan waarover de afgelopen jaren is gerapporteerd in de jaarrapportage) dat met het beschikbare investeringsbudget kan worden aangeschaft in relatie tot de operationele eisen van de NATO. Daartoe verwijzen wij naar het rapport van de AR naar aanleiding van de validering van "de Nota", waar op bladzijde 5 is vermeld:

"Met 37 F-35's (= jsf) blijft, naast de permanente inzet voor de bewaking van het eigen en bondgenootschappelijk luchtruim, de onafgebroken gelijktijdige inzet van vier gevechtsvliegtuigen mogelijk ter ondersteuning van Nederlandse grondtroepen zoals eerder in Uruzgan en nu in Kunduz.". De Algemene Rekenkamer kan de stelligheid van deze uitspraak niet onderschrijven."

Daarbij merken wij op dat geen rekening is gehouden met te verwachten vredesverliezen. Ter illustratie merken wij op dat bij de aanschaf van de F-16's wel rekening is gehouden met vredesverliezen en dat van de 213 aangeschafte F-16's er inmiddels 39 (18%) daadwerkelijk als vredesverlies zijn aan te merken.

In de jaarrapportage wordt vermeld dat in 2012 veranderingen zijn doorgevoerd in het management van de software-ontwikkeling. De huidige verwachting is dat de oplevering van de Block 2B software volgens planning in 2015 zal kunnen plaatsvinden. Voor de oplevering in 2017 van de Block 3 software wordt het risico op vertraging hoger ingeschat.

Wij merken op dat de Nederlandse testtoestellen pas later op de oorspronkelijke Block-versie komen, zoals gemeld in de risicoparagraaf in de Jaarrapportage. Daarnaast merken wij op dat dit waarschijnlijk leidt tot extra kosten voor Nederland en dat bovendien de meest risicovolle softwareontwikkeling nog moet plaatsvinden (System integration).

Geluid

De tekst in de jaarrapportage geeft ons geen aanleiding tot het maken van opmerkingen.

ALIS Ontwikkeling

De software-ontwikkeling voor zowel het vliegtuig, als voor de vliegtuigondersteuning (ALIS) ondervindt vertraging en is daarmee een steeds groter knelpunt. Het beeld dat de jaarrapportage oproept is dat de ontwikkeling van ALIS moeizaam verloopt, maar dat door aanpassingen de goede weg is ingeslagen. Naar aanleiding van onze interviews gedurende onze recente dienstreis merken wij op dat ons is gebleken dat ALIS inderdaad een belangrijk aandachtspunt is.

ALIS koppeling

Voorts constateren wij dat NL actief betrokken is bij het beproeven van interfaces tussen ALIS en de NL informatiesystemen. Desalniettemin vormen de adequate beveiliging van gerubriceerde NL gegevens én de uiteindelijke keuze van de informatiesystemen die aan ALIS gekoppeld gaan worden, nog een aandachtspunt.

4 Rapport van bevindingen inzake de toegepaste calculatiemethoden en risicoanalyses, de realiteitsgehalte van de financiering en budgettaire inpasbaarheid en de overige onderwerpen.

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zijn onze bevindingen opgenomen met betrekking tot de toegepaste calculatiemethoden en risicoanalyses, het realiteitsgehalte van de financiering en de budgettaire inpasbaarheid en de overige onderwerpen (Nederlandse projecten en inschakeling Nederlandse industrie).

Wij hebben ons onderzoek verricht in overeenstemming met Nederlands recht, waaronder Standaard 4400 "opdrachten tot het verrichten van overeengekomen specifieke werkzaamheden met betrekking tot financiële informatie".

Omdat wij slechts verslag doen van feitelijke bevindingen kan aan deze rapportage, zoals opgenomen in dit hoofdstuk, geen zekerheid worden ontleend omtrent de onderzochte onderwerpen.

4.2 Criteria

Voor de in dit hoofdstuk opgenoemde onderwerpen gelden dezelfde criteria genoemd in paragraaf 3.2.

4.3 Verrichte werkzaamheden

De toegepaste calculatiemethoden en risicoanalyses.

Wij hebben bij de toegepaste calculatiemethoden en risicoanalyses onder andere beoordeeld of:

- sprake is van een consistente ramingsstructuur;
- de post risicoreservering goed is onderbouwd;
- de ramingen adequaat zijn onderbouwd;
- de hypothesen en schattingen redelijk zijn;
- de ramingen opgesteld zijn aan de hand van de meest recente inzichten;
- het prijspeil voor alle onderdelen van de raming gelijk.

Het realiteitsgehalte van de financiering en de budgettaire inpasbaarheid.

Wij hebben bij het *realiteitsgehalte van de financiering en de budgettaire inpasbaarheid* onder andere beoordeeld of:

- de raming is bepaald op basis van de beoordeelde calculatiemethode;
- bij de opstelling van de raming rekening is gehouden met de uitkomsten van de risicoanalyse;
- de wijze van financiering en de budgettaire inpassing van deze financiering in de (meerjaren)begroting achtereenvolgens zijn getoetst door het projectbureau, HDF&C en door de IRF;
- is vastgelegd hoe met eventuele financiële overschrijdingen wordt omgegaan.

Overige onderwerpen

Wij hebben bij de *overige onderwerpen* onder andere beoordeeld of de:

- Opgaven van de Nederlandse luchtvaartindustrie die F-35 contracten heeft gekregen juist zijn opgenomen;
- Verantwoordingen van de partijen van de MFO met betrekking tot de gehaalde en betaalde productieomzet over 2011 ten behoeve van de afdracht aan EZ In 2012 juist en volledig zijn opgenomen.

4.4 **Bevindingen**

Overeenkomstig de opdracht formuleren wij hieronder, met inachtneming van de beperkingen als vermeld in hoofdstuk 1, onze bevindingen met betrekking tot de aspecten:

- de toegepaste calculatiemethoden en risicoanalyses;
- realiteitsgehalte van de financiering en de budgettaire inpasbaarheid;
- overige onderwerpen (Nederlandse projecten en inschakeling Nederlandse industrie).

4.4.1 *Toegepaste calculatiemethoden en risicoanalyses*

De risicoanalyse is uitgebreid met een matrix waarin de risico's op systematische wijze in kaart zijn gebracht. Wij ondersteunen het voornemen van defensie om deze risicoanalyse verder uit te bouwen.

Voor de totstandkoming van de cijfers in tabellen 11 en 12 in het financiële hoofdstuk maakt Defensie wederom gebruik van een door Defensie met TNO ontwikkeld calculatiemodel, hetgeen recent aangepast is. Wij hebben dit model beoordeeld en qua systematiek gevalideerd. Wij hebben de volgende bevindingen:

- Het model is (evenals de voorgaande versies) bruikbaar voor het berekenen van het projectbudget. Omtrent de uitkomsten doen wij geen uitspraken omdat de invoergegevens grotendeels van het JPO afkomstig zijn en door ons niet kunnen worden geverifieerd op betrouwbaarheid. Bovendien hebben de basisgegevens een sterk toekomstgericht karakter;
- Daar waar het model gebruik maakt van gegevens met betrekking tot de exploitatie van de F-16, zijn deze verouderd;
- Het TNO-model is niet aangepast aan de "*aanpassingen ramingen gedurende het visietraject*". Deze komen separaat als saldobedrag tot uitdrukking in tabel 12.

4.4.2 *Realiteitsgehalte financiering en budgettaire inpasbaarheid*

Met betrekking tot het *realiteitsgehalte van de financiering en de budgettaire inpasbaarheid* merken wij het volgende op:

- de gemiddelde Nederlandse kale stuksprijs bedraagt op grond van de recente gegevens van JPO € 62,4 miljoen (plandollarkoers € 0,7752, pp. 2012, exclusief BTW);
- het totaal gepland aan te schaffen toestellen bedraagt 37;
- het projectbudget bedraagt € 4,5 miljard inclusief BTW.

4.4.3 *Nederlandse projecten*

Nederland heeft, onder een aantal voorwaarden, volgens de bepalingen in het SDD MoU voor Nederlandse projecten \$ 50 miljoen beschikbaar. Uit de jaarrapportage blijkt dat de inspanningen van het samenwerkingsverband van de ministeries van Defensie en EZ en de Nederlandse industrie tot een positief resultaat hebben geleid. Per oktober 2014 dient de volledige \$ 50 miljoen verplicht te zijn.

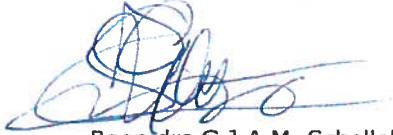
4.4.4 *Inschakeling Nederlandse industrie*

- Het Ministerie van Economische Zaken heeft aan de MFO-ondertekenaars en de bij EZ bekende free-riders (bedrijven die wel F-35-contracten hebben verworven, maar de MFO niet hebben ondertekend) waarvan uit diverse bronnen (de Amerikaanse opdrachtgevers, de bedrijven zelf, perspublicaties, etc) bekend was dat zij opdrachten hebben verworven, een opgave gevraagd van de verkregen F-35-contracten ter verificatie van de gerapporteerde F-35-contracten tot en met 31 december 2012;
- In de jaarrapportage is naar de stand van 31-12-2012 een bedrag van \$ 874 miljoen aan contractwaarde opgenomen. Hiervan hebben wij \$ 3 miljoen niet kunnen aansluiten met onderliggende opgaven;
- In de jaarrapportage zijn de verkregen F-35-contracten (dit betreft zowel SDD als LRIP) opgenomen voor zover deze de officiële status van contract hebben. Wij benadrukken dat in ieder geval een belangrijk deel (\$ 158 miljoen van de \$ 874 miljoen) van de genoemde contracten nog niet heeft geleid tot daadwerkelijke orders en omzet. Het gaat hier om toegezegde productieomzet in Memoranda of Understanding (MoU), Memoranda of Agreement (MoA) en Long Term Agreements (LTA), die nog niet is gerealiseerd, maar per LRIP wordt afgeroepen;
- Van de \$ 874 miljoen is door de bij EZ bekende free-riders \$ 19 miljoen aan F-35-contracten binnengehaald in de periode 2002 tot en met 2012;
- In de jaarrapportage is opgenomen dat Fokker Technology met Lockheed Martin (al dan niet in combinatie met Northrop Grumman) strategische overeenkomsten (Strategic Agreements) heeft afgesloten met een door Fokker geraamde waarde van \$ 4 miljard (prijsspeil 2012). Wij benadrukken dat binnen het Ministerie van EZ geen onderbouwing van dit bedrag aanwezig is en wij dit derhalve niet hebben gecontroleerd;
- Zodra de MFO-partijen productieomzet realiseren, dienen deze partijen de Staat een opgave, voorzien van een controleverklaring, te verstrekken over de omvang van deze omzet. In tegenstelling tot eerdere jaren is als gevolg van het later in het jaar uitbrengen van de jaarrapportage zowel de ontvangen afdracht in 2012, als de ontvangen afdracht in 2013 verantwoord. Met betrekking tot de door de MFO-partijen gehaalde en betaalde afdrachtplichtige omzet in 2011, is door EZ in 2012 een afdracht ontvangen van € 0,9 miljoen. Over de gehaalde en betaalde omzet in 2012 is in 2013 een afdracht van € 1,4 miljoen ontvangen;
- In de jaarrapportage is opgenomen dat de in 2012 geprognosticeerde omzetwaarde over de gehele productieperiode ca \$ 9 miljard bedroeg. SEO rapporteerde in 2012 dat de totale waarde van het totale Nederlandse werk aanzienlijk is (€ 24 tot € 38 miljard);

Wij benadrukken dat de mate waarin de lang lopende contracten zullen worden ingevuld van verschillende factoren afhangt, waarvan de belangrijkste zijn het totaal aantal te produceren F-35 vliegtuigen, hoeveel toestellen Nederland afneemt en of Nederlandse bedrijven hun producten aanbieden tegen 'best value'.

- Wij stellen op basis van de ontvangen controleverklaringen, behorende bij de verantwoording richting het Ministerie van EZ over de afdrachtplichtige omzet vast dat bij de bepaling van de afdrachtplichtige omzet, geen rekening is gehouden met de in het buitenland gerealiseerde omzet. Het betreft een waarde \$ 8,3 miljoen in 2011 en \$ 7,4 miljoen in 2012.

*Audit Functie Defensie
Ministerie van Defensie*

Bgen drs G.J.A.M. Schellekens RA
Wvd. Directeur

*Auditdienst Rijk
Ministerie van Financiën*

A. van den Berg RA
Clustermanager EZ

Bijlage bij accountantsrapport

Financiële verantwoording project Vervanging F-16

Tabel 19 Gerealiseerde ontvangsten (in miljoen €)

Deelfasen	ontvangen t/m 2011	ontvangen in 2012	ontvangen t/m 2012
Concept Demonstration Phase	0,0	0,0	0,0
SDD mbt Defensie	0,0	0,0	0,0
SDD mbt Economische Zaken	5,6	0,9	6,5
Nederlandse projecten	0,0	0,0	0,0
Voortgezette verwervingsvoorbereiding	0,0	0,0	0,0
Totaal	5,6	0,9	6,5

Tabel 20 Gerealiseerde betalingen (in miljoen €)

Deelfasen	betaald t/m 2011	betaald in 2012	betaald t/m 2012
Concept Demonstration Phase mbt Defensie	10,5	0,0	10,5
CDP mbt Economische Zaken	82,8	0,0	82,8
System Development and Demonstration	791,1	1,1	792,2
Nederlandse projecten	37,4	3,1	40,5
Voortgezette verwervingsvoorbereiding	261,7	66,0	327,7
Bijdrage doorontwikkeling PSFD-fase	22,9	0,0	22,9
Totaal	1206,4	70,2	1.276,6

Tabel 21 Openstaande verplichtingen (in miljoen €)

Deelfasen	openstaand per 311211	aangegaan in 2012	betaald in 2012	openstaand per 311212
System Development and Demonstration	1,1	0,0	1,1	0,0
Nederlandse projecten	3,0	0,1	3,1	0,0
Voortgezette verwervingsvoorbereiding	186,3	48,4	66,0	168,7
Bijdrage doorontwikkeling PSFD-fase	11,3	0,0	0,0	11,3
Totaal	201,7	48,5	70,2	180,0

Tabel 22 Openstaande voorschotten (in miljoen €)

Deelfasen	openstaand per 311211	nieuw in 2012	verrekend in 2012	openstaand per 311212
System Development and Demonstration	20,5	0,8	0,0	21,3
Nederlandse projecten	29,6	3,2	0,0	32,8
Voortgezette verwervingsvoorbereiding	249,7	68,8	0,0	318,5
Bijdrage doorontwikkeling PSFD-fase	22,9	0,0	0,0	22,9
Totaal	322,7	72,8	0,0	395,5

Toelichting bij tabellen 19 t/m 22

Algemeen

Bovenstaande tabellen geven voor de verschillende fasen van het project inzicht in de gerealiseerde ontvangsten, de gerealiseerde betalingen, de aangegane en openstaande verplichtingen, de verstrekte, verrekende en de openstaande voorschotten naar de stand van begin en ultimo 2012.

Dit overzicht is opgesteld in overeenstemming met de vereisten voor financiële verslaggeving, zoals opgenomen in de Comptabiliteitswet en de Regeling Grote Projecten.

Betalingen

Betalingen in vreemde valuta geschieden tegen dagkoers dan wel termijnvaluta. De verantwoording in de administratie geschiedt tegen de maandkoers van de betreffende maand van betaling. Bij deze boekingsgang ontstaan verschillen tussen de werkelijke koers van betaling en de verantwoorde koers. Deze verschillen kunnen significant zijn.

Verplichtingen

De aangegane en openstaande verplichtingen zijn gewaardeerd tegen plankoers (\$ 1 = € 0,75) dan wel de termijnkoers indien het risico is afgedekt. Dit gebeurt in principe bij verplichtingen groter dan € 5 miljoen. Bij deze boekingsgang ontstaan verschillen tussen de koers van de aangegane verplichting en de verantwoorde betaling.

Voorschotten

De meeste betalingen met betrekking tot het project Vervanging F-16 worden als voorschot verstrekt en als zodanig geadministreerd. In tabel 22 is dit gedeelte van de verrichte betalingen weergegeven. Na voltooiing van de desbetreffende werkzaamheden en/of levering van de desbetreffende goederen of diensten worden deze voorschotten administratief verrekend. Hierbij ontstaan geen koersverschillen. Het leeuwendeel van de openstaande voorschotten wordt bepaald door de beide testtoestellen (inclusief bijkomende middelen). De verwachting bestaat dat de hiermee samenhangende voorschotten nog in 2013 worden verrekend.

Tabel 22 geeft een stand voorschotten ultimo 2012 weer van € 395,5 miljoen. Ultimo 2012 had hiervan ongeveer € 68 miljoen kunnen zijn verrekend. Deze verrekening is gedurende 2012 achterwege gebleven mede vanwege organisatorische drukte. Naar verwachting zal dit bedrag eind 2013 alsnog zijn verrekend.

Alle voorschotten van voor 2008 zijn tegen de maandkoers van december 2007 gewaardeerd en de voorschotten vanaf 2008 zijn gewaardeerd tegen de op het moment van verstrekking geldende maandkoers. Deze waardering is in overeenstemming met de waardering zoals gehanteerd in de jaarrekening van Defensie over 2012.

Vorderingen

Nederland ontvangt als partner bij de ontwikkeling van de F-35 royalty's voor exporttoestellen. Zoals gemeld in het hoofdstuk 'F-35 programma' zijn inmiddels FMS-overeenkomsten afgesloten voor de aanschaf van F-35 toestellen door niet-partnerlanden. De met deze aankopen samenhangende royalty's zullen als vordering in de financiële administratie worden vastgelegd. Hiertoe zal te zijner tijd een extra tabel 'openstaande vorderingen' in deze bijlage worden opgenomen.